

न्याय रत्नमाला Nyaya ratnamala.

न्याय रत्न माला

~~9/5/2~~

न्याय रत्नमाला पुस्तकस्यास्य प्रवर्तिका अग्रे १५ कुटितामिति

४३/

8
—
1

17/16.

कारके यथा यथ मुत्पत्त्यादिके रोति तद्यथा कर्मण्यवध्या तादि कर्त्रेति तत्र कारणे प्रयोजनोपातिधारणं संप्रदाने पशुशुशोदाशयागः अपा
दाने अग्रे अग्रेणान्यपक्षिना तीति अधिकरणं च दधानेन पनं जारा दुपकारं कुनकारं यथा रमप्रवर्धारं तु प्रथमस्यापवारीतीति दृष्टादृष्ट
र्थे वकिं विवृणुमपि द्वापि शृष्टानिधानी येन जतयथा पशुपुतेडाशयागः स हि त्यागांशो नादृष्ट उद्देशो नैव दृष्टेव तास्मरणं करोती
ति उक्तं यार्थः एकं वा दोदने कवादेत्येकं नैव विध्यपपत्रः प्रयोजनं दध्यं न पुत्रा मिति चेन्न न दृष्टं वा दत्तं न त्रयो जना प्रेक्षायां स्मरणं प्रथमं
स्वीनियते स्वीकृतं च तस्मिन्त्यागांशस्य तत्र प्रयोजनं संप्रपन्नः पुनरपेक्षा ज्ञायते सा वा दृष्टकाल्येन तन्निवर्तते नैव ज्ञातीयकमुनया
र्थं यस्मात्त्यागांशस्य साक्षात् दृष्टोपवास्त्रिज्ञानावा इतदंगत्ततया श्यासवनं मंत्रयो इत्येव च तयो ईष्टं कुर्वतो योगि विचाराननुप्रविष्टतत्र वि
निष्ठागा संज्ञा वा तस्या सा सर्वमन्तरात् तव तु प्रवशा सने वा उ अदृष्टार्थता अंगधारणावदृष्टार्थतया तया धिष्ट कदा दीनामाह
तस्य पशुपुशुशोदाशयागः अर्चमेव योगसंबन्धा उद्देशार्थं कुर्वन्ना जयार्थस्य सनेन यथोक्तेनेव न्यायेना जयार्थं च अनेनेव न्यायेन सवे
पुदृष्टार्थं निषमादृष्टमुत्तरेयपदि च दृष्टमवतु प्रविशो वनमव दनस्य प्रयोजनस्याशनं क्षस्यापतो पिसंयत्ते नैव रूपमवधातो न
हीयत तत्रास्या विधिपुपुध्मततेना वधातेना दृष्टानुवि हासं दुष्का उत्पद्यंतेति कल्प्यते किं गानिष्पाद्यमपि नादृष्टं नियमस्य प्रयो
जनापेक्षायां तत्र पालं चेन कल्पमाने निषमादृष्टमित्या येन इति ॥ किं नु मरणा मंगलं किं वतत्र प्रमाणा मुच्यते कुरुः समीक्षितं यत्
सिध्यत्यंगं तदुच्यते प्रमाणं च विधिस्तत्र अतिनिंगादिसंभुतः समीक्षितस्याधिन वंतावदेगत्रयं यथा समीक्षितं पुरुषस्य तत्र धायन

[illegible]

तिपादनावसरेष्वप्यसंश्रवणफलवामोनेमित्रमिति वेद नित्यत्रादिति पादो मित्याद्या परिशेषात्प्रत्यक्षं योगयायामित्युपलं
 हत्यकथं पुनर्न न शक्यते पञ्चविधं तु मिति दृष्ट्वा च न च क्रिदुपपन्नस्य न निनः स्नायादिति वदन्ति च नैव कुतश्च स्थानं च परचर्गकाभा
 यथागुप्यद्विपतवृत्त्येवातिदृशयित्वा तत्र स्थगारिणां पनासविशेषप्रतिपादितं च नैव संप्रत्य तद्व्यतिरिक्तं अतएवापितद्व्यतं
 उपपन्नं न माह्यातिवृत्तमाततस्माद्यागात्स्थगितवतीत्येवमर्थव्यनमिति तदेव संप्रसाध्य साधननावप्रतिपादनं विरक्ततावसा
 न्वाक्येन विनिर्वाणः पञ्चदशविधेऽपि साध्यतु प्रविष्टादिका यथाजीवमिति तत्रोपपन्ना साधनं च प्रतिपादिका यथा साधनं न युजते तत्तत्र अति
 विनिर्वाणः पञ्चान्यतरं स्वबंधप्रतिपादिकाषष्ठीयथादध्वं द्वियकामस्येति चोपि विनिर्वाणं मानस्यथा ज्ञातं तत्रोपपन्नं तत्रोपपन्नं तत्रोपपन्नं
 सेवसंबंधविशेषवत्तद्व्यतिरिक्तं विनिर्वाणं संचाविशेषविधिं कुतश्च मीनावपुगापदं मिति तत्रापि संप्रदानस्य कर्तव्यं तत्रोपपन्नं
 स्य स्फुटमेव साध्यं च मिति कृतिरेव तादर्थ्यं च उध्यानुस्फुटतयस्त्वति विनिर्वाणः यथायः सोमं वा मीस्यात्तस्मा एनं सोमं द्रव्यमा
 कर्मितिसर्वस्य नामेवोदरी प्रणामायाविति वदन्ति च उध्यानुस्फुटतयस्त्वति विनिर्वाणः यथायः सोमं वा मीस्यात्तस्मा एनं सोमं द्रव्यमा
 दोशीति शेषे द्वितीयातत्रोदरीयाया साधनवा विन्यासाध्यतं धायेत्यावसाधनं च प्रतिपादयन्तं दशगावलबन्तवाक्यं निमित्तं विनि
 र्वाणं विनिर्वाणं इति एव तावत् अतिविनिर्वाणः प्रपञ्चितः अस्मिन् कथं पुनर्निर्वाणं न कृतं तत्र विधिमुक्तं पूर्यकारकं विनर्त्नीनां च वि
 त्तपोऽनकथं मिति तद्विधिमेव दद्रीमति वा त्रिककारः पदं अरुणां उध्यानि धानं अतरेषु प्रपञ्चनार्थं मित्यदोषः तथा च वराणान
 गृहीतत्वादेकवादेऽक्रियार्थताकारकं अतिगम्यत्वाद्वाधतेऽप्यशेषता तथा पञ्चगम्यं कथं पदं कृत्या प्रतीयते समानप्रत्ययम्

[illegible]

[illegible]

महतीति न ज्ञाया स्यादिति चेन्न उच्यते तत्तस्यापि च रूपेण स्थगित्वा मस्य भाव्यता धर्मन्तिरपि सिद्धादप्युच्यते जीत्यादिव द्रुवे स्वर्यावा मस्य
तावन्नाता वना गोष इति वाक्यादं वेगाम्पतरो वचं वदद्यात्तेवति यत्रावच्छरूपमवसमीहितसाधयति तत वादो विहमनं वं न युथार्ति
साध्यो विहमनं यथा प्रयाजादिना वनायाः कृतः न हि प्रयाजादिनिः कृतस्यैव प्रमुत्ता घातेत दुपका अपवत्रसाध्यते अथ वचं चेतपेवथ
याजादय संबध्यं त इति वक्ष्यामः यथा च बीरुपा निष्यन्ता अणाव हातस्य भाव्यात्तवेति न हि द्यरूपेणैवोत्पाद्यं जध्यमित्यादि नियमः ध
मन्तिरो धेते नापि रूपेण भाव्यतोपपत्तेः तत्र प्रथमं ज्ञाव्यता मा ज्ञात कं च विवेचयते पितृमुपकारे कृत्वा स्य यत्रैव किंचिन् रूपोत्पत्तिं वेदो
पकारांतरं निति यत्रोपाये क्षायां सामर्थ्यं विरोधः कथ्यते तत्र स्वर्गकामस्या ज्ञातस्य च रूपेण भाव्यत्वं तस्मिन्वती तिष्ठति विरोधेनेव
स्वर्गप्राप्तामाध्ययं सतवति ज्ञात एव प्रपञ्च परस्वर्गकाम पदं मीमांसकविरिष्टा मन्यते यथा दंडी प्रधानत्वादेते वं विरोधे नुक्त्वा नांगत्वेन
रोहामाने विरोधस्य पूर्वपक्षे प्रपञ्च विरोधेण ज्ञातस्य दंड उच्यते नुक्त्वं नो गत्र प्रणिमादनप र्वचनं जवति तस्याश्च गत्वा मोय इततीति विधि
नेव याम्भा वनायाः कृतं धार्थ्यं चेष्टा प्रपञ्चुषस्य शेषं न द्यरूपेण ज्ञातं ततीति किंचिन् रूपं कृत्वा तस्मिन् दिशि णेन रूपेण तारो विचमिति सा
मर्थ्यादिव गते कृतं विरोधमन्वानवगते स्वर्गकामस्य शेषि च नुक्त्वा माने धार्थ्यं विरोधेण पत्रमेव जवति तेन स्यात्साधनं धारणाय ग
त्वा प्रपञ्चोष च मतिर्याः अनेन ज्ञातं ज्ञातस्य काम शब्दो हित्य एव विरोधेण प्रधानं वंदंतीत्यादिषु दर्शितं तदेतदेकावशाद्ये विरोध
धमेव तावता ज्ञातस्य रूपेण तस्मिन् नुक्त्वं नुक्त्वा माने धार्थ्यं विरोधेण पत्रमेव जवति तेन स्यात्साधनं धारणाय ग
त्वा प्रपञ्चोष च मतिर्याः अनेन ज्ञातं ज्ञातस्य काम शब्दो हित्य एव विरोधेण प्रधानं वंदंतीत्यादिषु दर्शितं तदेतदेकावशाद्ये विरोध

[illegible][illegible]

५ किं नाभ्युपगम्यते एषा हि तत्र उक्तिर्यद्येषां प्रयाना पूर्वाचिन्तित्वायां निधायित्वे

असितिवैत्रयं तर्ह्यधिकरणारं न नृदिनिर्णयितव्यमनविकारस्तनवतिसत्यपिसंदेहपथाद्विरोधनिर्णयप्रतिपदीवपमिद्यापि न
वन्निपदिमनोतनमसिदादिषु प्रथमसंदेहविषयसन्निधानाप्रधानाप्रवमववमितिर्वाति नवतिनतशाविशानुप्रादकप्ररणा
मिति तथापि प्रशाद्विरोधवर्गनेनेतस्यावर्तने तथा प्रवपद्वित्यापनप्रिश्चिनेपि प्रतिपदप्रकरणप्ररणासिज्ञानत्याशनश्रुति
विरोधप्रतिज्ञास्यतितादर्थ्यावर्तने किंचयदिनियोगांतरमवधानादिवदप्रतिपन्नततश्च नतानामवदत्यादिशङ्कानामिच
प्रपाज्ञादिवाक्यगतानामपियज्यादिशङ्कानां प्रधानाप्रवाचित्वाथातिथापित्रं स्यान्नवप्यासत्यत्पत्रातेवाप्यादिशङ्कानामिच
वगतस्यनियोगांतरविषयतानस्यावकायद्वयसंबंधानुपपत्तेरन्येकवक्त्रुगपत्रकायद्वयसंबंधिशक्यमवगमुमिति एवं
प्रतीतेनियोगांतरशक्यतेनिधातुनाप्रतिपन्नततयानिनियोगांतरमप्रतिपन्नततोतिरोधात्तात्राप्यतिशयस्येवमिद्याका
गत्तुप्रधानाप्रवाचित्वाथातिथापित्रं स्यान्नवप्यासत्यत्पत्रातेवाप्यादिशङ्कानामिच
रितिनयमुनयकथाशारज्जुमथप्रथममप्रतिपन्नप्रवातरेयमेवाधिकारप्रवाचित्वाथातिथापित्रं स्यान्नवप्यासत्यत्पत्रातेवाप्यादिशङ्कानामिच
नियोगांतरशक्यतेनिधातुनाप्रतिपन्नततयानिनियोगांतरमप्रतिपन्नततोतिरोधात्तात्राप्यतिशयस्येवमिद्याका
तियदपि च नचाविरितमगीतवतीत्योदितदन्तववनप्रतिषेधमेधिक्त्यानिस्तिमाशुपकारकविषयमनुवादातिधा

तत्रैव वक्ष्यते न्यायि विचारस्य सती पक्षा गवशादपर्यवसानं वा न्यायि तद्व्यतिरिक्तं तथैव मोक्षवति विकृतिश्च पियथा कृतांगमध्ये पाठितं पथार्थमन होमा
दिः तस्य प्रवृत्ताने ग्रहणा विदेवनादीनामपि तर्हि प्राकृतं गमधेमादं प्रसूत्रवाजेनुष्ठीयमानानां प्रवृत्तानां निषेवनीयांगवप्रसाः न तत्र तेषा
मुत्पत्तिः अन्यत्रोक्तानां प्रवृत्तानां वृद्धतस्तज एया गेहावानां अपवर्षश्चोत्रकाले विहित इति नानिषेवनीयांगवत् रजस्यतावनायास्तपविवा
दारस्य क्षत्रस्य धृति पर्यंतो या गताः स्ववाक्येन यजिना तंत्रेणोपादाय करणवेन समर्पित इति यत्तविचस्प प्राकृतं संगं यद्येव स्य भूते
स्रसर्वं रजस्यस्य प्राकृतं संगं तस्मिन् अवत्री निविदेवनादीनि न व्रति प्रवृत्तानां गोचराः तस्मात्प्रवृत्तानां प्रगमे पि न कश्चिदोष इति द्विविधं दृष्टान्त
प्रवृत्तानां तत्रानां धार्मा सेवायादुपकारिणां केवलं विनियोजकं न तत्र द्रव्यादीनामपि नापि संनिपातिनां तेषां यथा यथां कृत्या रिति रेव विनि
योतः प्रवृत्तानां तु सहायमात्रं तत्राणामपि न चरुपता प्रवृत्तानां तज्जुन्यस्य तु वाकार्यप्रशयस्य क्रियास्य सत्त्वपि संगा सस्ति नेति स
शब्धिभारमावाकार्यप्रत्ययस्य कृतार्थ इत्यादिना दर्शितं न तदंति कुयकार्यमप्रवृत्ताक्यगोचरं न दृष्टार्थं गता तेषां प्रयाजादेः प्रसिध्पति
कार्यजनं प्रधानमप्रवृत्तिजाद्यभिधेयमुपसर्जनी तत्र स कळत्त रपदार्थकं वा केन प्रणिपाद्यत इति ये मन्यन्ते तेषां मत्त प्रयाजादीनां वशी प्रार्थना
साध्यं गतान् स्यात्तु वार्थ आवाक्यप्रधानं स्ति प्रधानांतरा च यो अंगा प्रवृत्तस्य मनस्यान्धधाना प्रवृत्तं गतिः न कार्यमन्यार्थं न वनी त्त्वायात्र प्र
याजा प्रवृत्तप्रधानं तत्तं न प्रयाजनांतरा मपि न अनपेक्षं वसं निस्तिना पिदर्शप्रार्थमासा प्रवृत्तानां संगं तु म स्ति यच्च केन चित्रं विदुय

शान्तदेः पामिनिर्वतवधवांगानिनो समानवेगोपावयथादधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 रोषरोषितोर्नवतियथादेः ३५ स्य पत्रो **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 चविनिर्माणानवतिममारज्यानास्योपांगीसंज्ञासायवेदिकीळोकिकीचयथाहोत्रयसंज्ञाविधयावाधयवमिति न्यायमस
 नक्षत्रोपदार्थकरणवाद्योर्विनिर्माणइति **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 क्रविनिर्माणकमतावदिति **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 पितितद्व्यक्रुक्रुतोवाप्रवसाधनरूपेतिनियोगा **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 व्यतेजीहीणानुदुषिष्टपुराजशयोगप्रणाडिकयाप्रवसाधनचतयोविधांशोद्विषयविधीयमानंप्राज्ञातस्यसर्वस्यकार
 दारिनावेचस्तिनस्यांगनवति **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 वगतंतत्रकरणनयानसंतवतिष्ठवाक्यावातंकरणानरोधावितिपारित्रोषाकरणोपचारकचनेकेनवर्थातिवर्त्तनीतिनियो
 गवत्तद्विप्रतिपन्न **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 स्याप्यतद्विप्रतिपन्नवतिनवत्यक्षप्रयाजादीनां **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 करणोपचारधारपरिकल्पनमिति **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने

प्रयाजादेर्विनिर्योगावकारणिकस्यात्रनहिप्रकरणवाच्यिनोपकारजनवत्त्वमात्रेणप्रकरणेविनिर्योगांपिधृतिसर्वेषामेवसंनि
 पातिमासनास्याधीतातावांगानातद्विजनकचनेप्रकरणविनिर्योगप्रमाणानुष्ठानप्रकरणिकमेवप्राज्ञातदेरंगवमितिनवसं
 नोप्रकरणविनिर्गुप्यतेसमुक्तंवाप्राज्ञादीतिनेषदोषसंज्ञातमपिद्वारांतरापेक्षत्रातन्निबधनवाद्यकरणोपका
 रद्वारकायनस्यएवंप्रयाजादिष्विहितहवंप्रकरणशरीराविशेषसतिसंयुक्तानांधारपरिकल्पकमुपादानंसंज्ञातानां
 उपकरणनितिसंयमात्रं **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 नोतंस्मात्प्रवृत्तप्रमाणैर्विनिर्योगप्रमाणमिति ॥ इतिन्यायरत्नमाळ्यामंगनिर्णयिद्वितीयपरिच्छेदः ॥ **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 उपनसिरात्रयेनुष्ठानयोगानाधनान्मजानाविधीयतेनुष्ठानपत्रयथा **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 एवानुष्ठानविधिनर्थानिधिनतिवेत्तसाधनवावातिमात्रेणप्रवृत्तसंज्ञासाधनत्वमात्रेहियास्यफलंप्रत्यवगम्यते
 शिष्टेवनिर्मितस्येवनिदाघसमयान्नमध्यादिनापनानपनिपातस्यनघननो **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने
 यदकचंनमरापकृत्जनकध्वजानांनस्यद्योयावेकजनादिवहास्वयंकृतस्योतिविशेषानधगमात्रनप्रवृत्तेनविधिप्रवृ
 त्तकचनस्ववात्तत्रैवेरंफलसाधयनीतिनवत्यनुष्ठापकविशिष्टानुष्ठानविशेषानुष्ठानमंतराणानुपपन्नमितिविशे
 षतोप्यनुष्ठापकोथान्नवति **अ**हमपांगवद्विधेनापिसादेरोनदेधिसंस्पोपांगुपाजस्यत **उ**परमपिष्वसमानदेनोनुष्ठाने

मेव प्रवृत्तत्वात् न विधिरनुष्ठापको न वतिकथं तर्हि तस्य माणात् ननु योरिति साध्यां शम्भापि साधनां शब्दो वनात्तु साधना च मुख्येनेष
 दोषः यो ह्येता प्रमेयस्ति लक्षणान्न च यथाह्योतिशोभादेः प्रमाणात्तरगमास्यापि फलसाधनत्वं विधिप्रमाणकमिति तल्लक्षणत्वं
 वं फलसाधितसाध्यात् न मन्यमानं वा तं विधेरुदावगम्य ननु तिनवतितदापि नुल्लक्षणं न वेता वता विधेयत्वं न स्यात्तु नानाप्रमाणमात्रे
 धिः येनैतद्विषयतया फलसाधितो यत्वं स्यात्तु विधेः प्रवृत्तप्रवर्तनं तेन यत्र प्रवृत्तमप्रवृत्तः पुत्रुषो विधिश्च शास्त्रप्रवर्तितेन विधेयं फलप्रव
 मेव प्रवृत्तिर्मानसी संज्ञातज्योतिशो मसाध्यात्वात् गमपित्तावत्येव न त्रहोत्रिनः कित्तायवचनवशा फलमेव ग्राह्येते साधने चैतु शोभे
 सति प्रवृत्तमप्रवृत्त एव प्रवृत्त इति स्मात्तद्विधेयं फलमिति एव मंगानामपि दद्यान् यनादीनामपि साधनमिवानुष्ठापनं न वा त्रि
 नाधर्थेन या प्रतिपत्त्यर्थं प्रतिपाद्यं प्रवृत्तानुष्ठापयति तस्मिन् शोषार्थं शोषप्रधानं शोषार्थं शोषप्रधानं शोषार्थं शोषप्रधानं शोषार्थं शोषप्रधानं
 स्येवान्यत्र विनियोगः यथाशुभं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं
 मात्रं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं
 सत्यं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं
 जापस्यैव प्रतिपादनार्थं प्रयाजशोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं शोषप्रधानं
 तु प्रतिपत्तिरपि धारणां प्रयुक्तं एव अन्यथा वेगुपपन्नसंभारतस्यैव न्याय्यं चाऽतएव सत्रसाधारणा पात्रात्पावनं

ननु जस्य मानं च वचनाधिकारासंनिधाने विषयमिति तत्रावन्मात्रावलोचनेनेत्युक्तं अन्यथा तदुक्तार्थं कर्मणी संधारादुप
 कारकमवाप्तिप्रसङ्गपुत्रुषप्रयत्नानुवाद इति वदत्येव नाध्यवा इति नेचं व्याख्यातुं शक्यते न कथं तर्हि व्याख्यातुं यं विनियोगात्
 प्रायविधिप्रतिधानं इतरत्र वपेयगाने प्रायश्चित्तमेव मन्यारयेयं न स्यति विधौ समिदादीनामंगत्वं सिध्यति ननु प्रवृत्त
 नेवांतराणां विरोधः इत्येव समिदादीनामंगत्वं सिध्यति यथा सोमेन यजेत इति यजिर्विष्पक्षिरेकेषां सो
 मस्य विध्यतावपि तृतीयपा विनिष्कस्य प्रधानविधिनेव विधानं प्रयाजादीनामपि प्रवृत्तत्वेनेव दर्शयामास्योर्वि
 त्रयोगसति विशिष्टप्रधानविधेरिव विरोधगत्तानां प्रयाजादीनामपि विधिनिर्दिष्टसिद्धिर्नार्थः इत्युक्तं विधिना सत्यं विशिष्ट
 विधितिशेषाणां स्वार्थविरोधगत्तमेव ननु विधिना सिध्यति प्रवृत्तत्वेनेव दर्शयामास्योर्वि
 ने विनियोगप्रकरणार्थः ननु विधि विधुराणां गानां प्रयोजनापेक्षा प्रिसमानपक्षे पात्रे धातव्यमेव ननु साधनावना
 याशरितार्थत्वात् विध्यपरितु न नानुमात्रेण परित्रयनीतिनवतिप्रयोजनापेक्षा सत्यावनस्याप्रवृत्तत्वेनेव दर्शयामा
 स्यादिति गानादंगत्वं प्रयोजनादीनां स्थितिस्माद्गद्योपपत्त्यर्थं समिदादिषु विधिना तवितव्यमिति एव मंगी तत्र ननु
 धुविशेषप्रधानविधिनेव प्रयोगसिद्धिस्मिन्नंगत्वे विधिरनुवादो निधीयते तस्मात्तु तस्य मुपपन्नमिति सवधिव
 दाततत्प्रवृत्तत्वात् प्रयाजादीनां विनियोजकमिति त्रसंस्मृदरासामान्यवैभवाः सावद्वि विधाः पावसादेश्यमनु

प्रा

यद्यपि विधिपरिचयस्यास्य तस्यान्वयाविधिप्रकारस्तत्त्वतस्तस्मादनुवादवृत्त्या शब्दव्याप्येवान्यो विधिप्रकारः नियमो नाम यथा सिद्धि
प्राप्त्यर्थं न यत्तत्त्वकारणाद्यं अप्राप्ताशेषपरिप्रणामितियावत्तस्माद्विधिरिति यदिदं नियमविधिप्रकारादनन्तद्वयप्रणामासादि
विधीनां नियमस्तस्माद्विधयोजकत्वसिद्धिरिति यावत्तथा पाषाणश्रावणवृत्त्यादीनामर्थवादप्रणमियादीनां क्रमविधिप्र
श्रुतिनपूजविधिब्रह्मविधिप्रकृतीनामप्युक्तप्रयोजकत्वमेवैतत्तथा नववत्तुतसंनवतिततः पङ्कगतविशेषानुसंधा
तंप्रागांगप्रयोजनसंबंधविचारणास्तथा भिन्निविद्यासोत्रामणपायजनन्यवमादीनामांगप्रयोजनसंबंधपरचमिविधिप्र
श्रुतिः सोत्रामणपादीनां वाक्याथविद्वद्विष्णुमिस्याः सामप्रयोजकत्वं न संनवतितथा ज्ञानेष्टु राशि विरहित निमित्तानं
पर्वण्यमातिशायप्रशोचका न प्रयोजकत्वमुक्तं दुपाश्चात्तचननुचगामि फलप्रातिपादनेष्टुत्र फलवद्विस्तारि शेषिविराध्यः १३
शब्दात्कपात्तुनपितृफलवद्विस्तारि शालतानामपि सोत्रामणपादीनामवम्यकाळप्रयोजकत्वमुक्तं यानुमत्यादीनां वि
द्वनादीनां च समंधान्यस्येषां फलसंघप्रयोजकस्यात्र गुणप्रधाननाचवंगादीनां अनुष्ठानं क्रतुप्रश्रुतिमिति ननु प्रधाने
यविधिधिरथप्रयोजकानपलं तत्क्रथं प्रधाने प्रुफळप्रयोजकं जगत्प्रविधिरिति वा त्रिशेकदशिवदवायमन्तमेवास्मान्निप्रधा
नेष्टुविधेरप्रयोजकत्वमुच्यते किंतु हि प्रश्रुतिविशेषविना क्रियत इति यथा वा त्रुमस्य प्रयोगविधिद्विष्यानयनप्रयोजका
पिकिमामेद्वार्थप्रश्रुतनाजिनोर्थमपीति विवायनियदर्थे च प्रश्रुतं तत्प्रयोजकमित्ययने आमिसा प्रयोजिका

नवाजिनमिति तथा वापिकं विद्वनादीनां फलं प्रयोजकमुत क्रतुरिति स्या यमेवार्थं किं फलसिध्यर्थं प्रश्रुत्यने उत क्रतुप्रकारार्थमिति
वमुत्र वापि विद्वनादीनां शेषिविराध्य विचारणा प्रश्रुतिविशेषविनैव क्रियते तथा दक्षिणरूपानित्यत्रानित्यज्यातिशयामादिप्रश्रुतिः
वेद्यानरादस्मनेमिद्विब्रुवात्रुनित्यवत् प्रश्रुतिपिश्यज्ञस्यानां वा श्रुतेश्च प्रणमास प्रश्रुतिः तथा च सनुनशमयो प
य शुश्रूषप्रश्रुतं सां प्रणीदश प्रणमास ज्योतिषो मविचाराराजस्येव ५ एवमा एव प्रयोजकत्वाप्रयोजकत्वेति तैत्ति
त्येकप्रयोगविधिविधेयानां बहूनामंगप्रधानानामेककर्तृकाणामवम्यं ताविनिष्क्रमेसतितद्विशेषः पथमवित्यने
नो नत्यमनारं जणीयश्चक्रमविचारः क्रमस्याविधेयत्वोदैनगावाअनंगतापेव प्रधानस्यावगुणा उच्यते नत्रमस्या
विधेयत्वं बुधत्तैरूपपणविधेयः चनविधेयस्याविशेषणं अनिधाविधुरत्वेन यादृकेणावधीरित्वविधेयं तावविधुरावि
ध्यापवत्ति हृतः क्रमः केन प्रमाणानुवधानीयत्वं मध्यतिनतावत्त्वैरूपपणक्रमाविधातुनै शक्यते ननु यथा इति स्थ
तंत्रक्रमानुष्ठानुशक्यतद्व्याद्विद्विन्नतद्विशेषणत्वात् अथापि स्यात् यथा इत्यादीनां चताननुषेयानां अप्यनुषे
यनाद्यर्थे विशेषणतया तिधित्वात् च एव क्रमस्यापि न विध्यत तत्राविधायविशेषणत्वात् इत्यादयो विधिप्रकारपुना
वार्थविशेषणतया तदुक्तं यद्विधीयत इति क्रमस्तन तथा सघातविशेषणत्वात् तस्यैवाविधायत्वात् न हि सघातानां विधीयते

तत्रेन ह्यस्य विधेयत्वं न निवारयितुं शक्यं नैवात्रा विवक्ष्यते यथा हि नात्र प्रयोगानुबन्धितया तिधीयते तदनुवृत्तमेव पितृसंघा-
तविशेषतावात् न विधेयविशेषणवमिति तदनुपपन्नं पदार्थनामैव विभागणत्वात् न हि संघातः क्रमस्य प्राज्ञतमवगा-
तनरहितवत्ति क्रमसंघात इति न वति तु पदार्थक्रमेणा नुधीयंत इति गच्छेत् केवचनवागम्यत इति नैव शेषः संयोगव-
त्प्रद्वितीयपदार्थाश्रयत्वेन तथोच्यमानस्य ह्यन्तःपदार्थप्रियः एतेकत्र उक्तः ॥ प्रतियोगिकादीर्घ्यादिवद्व-
त्तेषां वाच्यं हि नमः न ह्ययाः श्रवणं नापि परचं एकापक्षया चितरस्य श्रवणं तदपक्षया चेतरेभ्य परचमवगम्यते तस्मा-
न्नसर्वथा संघाताश्रयः किं तु पदार्थाश्रयः पदार्थाश्रयत्वेन तद्विधिनेव दध्युद्विधेय इति यत्नान्निरुक्तिरान्नास्य-
ग्राहकग्रहणं संभवतीति तदप्यमुक्तं किमत्रातिशान्तेनात्रांशयोग्येणातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तापक्षरा-
नत्रातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात्
निरुक्तिरान्नास्यग्राहकग्रहणं संभवतीति तदप्यमुक्तं किमत्रातिशान्तेनात्रांशयोग्येणातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात् न च चित्तातिशान्तमात्रातिधियोग्यत्वात्

[illegible]

धत्तेनेन क्रमो विधीयत इत्यादि निश्चयतत्र क्रमस्य विधेयत्वात् प्रयतितस्मान्मायतो ग्रंथतश्च त्रसमस्या विधेयत्वं च तत्तमाहं या
 ह्येकग्रहणापपादिन विधेयेदमहर्षस्य लिङ्गाद्युपलक्षणयोगावधेदक्षारस्योपादानपरिणामितकस्योपकारसाधनवत्स्य
 र्याया इव क्रमस्यानंगत्वेनाहं विचारणमस्मिद विधेय इत्युच्यते विवचोदनालक्षणं च त्रसमस्यानंगत्वं मीदृशः स्वरूपं हिनत
 म्पेसाध्यसाधनत्वेन च। नात्र गमावसंख्यावातिगितानवधारणात्। तथा सत्यपि लिङ्गं च त्रसमस्याद्यपि तत्तवेतनं च त्रसमस्या
 स्य क्रमस्य चोदनालक्षणार्थं न हितस्य स्वरूपं चोदना गम्यमप्रवर्तनापि दध्यादिव दप्रवर्तसाधनत्वं मननं पगम्यमानत्वं
 त्रनापि साध्यत्वं मस्याधिकारवच्चोदना बोधयतीति न तल्लक्षणं च अतल्लक्षणं च न विचारमहतीत्युक्तं रणीयं क्रम
 क्षातस्यात्र तत्र तस्याह यथा स द्वा प्राप्ता पश्यान्नुपश्राना लज्जतेति अत्रा विधेयापि संख्या विधेय न त्रक्रमपि न क्षणत्वेन चोद
 नार्थं त्रानातिवर्तते तथा क्रमोपि प्रयोगावेधि विधेय प्रयोगविशेषोपलक्षणत्वेन चोदनालक्षणं स्यात्तेन त्रसंख्या नव
 धारणाभूतस्या रिक्तसमवाययागपानिदधत्तु क्रमस्य पश्याप्यतीति तत्र पल्लक्षणं क्रमस्य न विधेय प्रयोगविशेषमुपल
 ययतीति न त्रसं क्रमस्य कृते धियं संख्या संपद्यत इति वदस्मिन् प्रयोगे नुष्ठिते अयं क्रम संपद्यत इति शब्दोक्तिरूपं यि
 यत्तु विधेय प्रयोगातिशयोक्त्यविशेषः क्रमविशेषः क्रमविशेषः च त्रनापि नासावनुष्ठानाभ्यागवर्गं तुं वा गते अस्मिन् न यत्र मो
 नास्मिन्नि नि त्रचनदेवाप्रताति अनेन क्रम एतानुष्ठानमिति तत्र श्रुतं क्रमविशेषविशेषस्य विधेयत्वाद विधानाति

मित्यनुष्ठानक्रमः प्रतीयते न तत्र पूर्वकालवृत्तिधाना रस्य विधावधुति क्रमातिधाना रांवा प्रार्थारिष्टुतु इति त्रसं
 तस्मादना नैव यत्र क्रमस्यानंगत्वात् तत्रानेपि वैगुण्यात्तावत् त्राननर्थकः क्रमविचार इत्यत्रा क्रमस्यानंगत्वा
 वपि नैवानादरणीयता। त्वनालो विविधस्य प्रयोगस्य निहितः। सत्यमनां मवक्रमस्यथापितारं नणीयक्रम
 विचारः अनंगस्यापि नस्यादरणीयत्वात् अतयाद्यवगन्तव्यं विविधस्यमात्रं गितप्रयोगविशेषसाध्यो द्विप्रयोग
 विधिरवसीयते तत्र मद्यापि प्रयोगविधिः क्रमस्यानुष्ठानं नास्ति प्रयोगविशेषत्वात् संपद्यत सवर्तनं क्रमवि
 शेषास्तिष्ठतीति तदादरः तत्रा रस्यं क्रमस्य लक्षणमिति इदं तु नानुमन्यं तत्रा विराट्। अननुष्ठानादि
 तद्विशेषणत्वाच्च विधेयत्वं वाच्यं च त्रसमानप्रतिषेधतः। अत्रिधा विधिराग्येष्टकथं विवक्षितमागतः। आकांक्षा
 योग्यताभूतः पिरयशादिकर्तृत्वात्। ग्राहक्यरुणां गद्यतत्तं नैव कारणं। वदस्मतिप्रयोगात्प्राक् क्रमप्रवर्तनाय न्या
 नतां। प्रयोगानियमात्तावत्प्रतिषेधतान्मथा। अत्रिधत्तु लक्षणमित्यतः द्विधत्तु क्रममित्यपि न सत्तु न कता स्य
 स्यात्तस्मादेतददरानं। यत्रा वक्ष्यरूपेण क्रमानविधीयत इति त्रनुमन्यामह विधेयस्य रूपप्रयोगविशेष

पदानामन्नायमानार्थानां सर्वेष्वप्यर्थवादिनां सर्वेषु पुनरेव तत्राद्यर्थरूपमिति मितिक कस्यदीक्षायां कर्तानियमस्तेवैव निवर्त्य
 तस्मिन् विदुषा शब्दं तेन प्रथमं शब्दानां तिधानुनयेन सत्यननकहविशेषा नियमं शब्दने स्यादेतत्तदपत्त्या दिव्युशयमेवोदीक्षय
 तीक्ष्णतावद्विधीयते स्याद्युक्तार्थदीक्षाकरणान्न छेदनातिवीर्यत इति नवनावद्वमपि कथं विशुद्धं शब्दावर्तनं यदि ब्रह्मा द
 यो निर्धारयितुं शक्यं तेन तु निर्धार्यमाणेषु केषामेवोदीक्षयनीत्येतत्तद्विप्रश्नादिना नियमपुत्राणां धर्मस्यादिशुद्धं
 न नियमविषयेषु प्रपञ्चानेन यदि नोदकप्रधानां नानापदार्थानां बहुभूयजमानेषु कर्तव्येनाभ्यवस्थापयितुं शक्यं वस्तुतः पक्षे
 प्रकृत्या वस्तुतः पक्षे एव गीर्तयामाकर्तव्यं विदुषा वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः
 वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः
 तां वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः वस्तुतः
 दध्यर्गुर्न दीक्षायां विधानम् अथ नव्यवस्तुतः ततो धर्गुशब्दस्य पुनरुपविशेषप्रतिपादकत्वं मनुष्यैर्न कृतं न यथापि न चिन्तितं विधिः
 संनवतीति कस्य च विधेयत्वं मवस्थां गीर्तयामाकर्तव्यं न स्याद्युक्त्याद्यतत्र मविशेषविशिष्टस्य प्रयोगस्य विधानात् तत्र मस्याविधेयत्वं

५५

मातृवंतसिद्धं आरुचक्रमोपि शोषरैव प्रयोगवचनाश्रय इति किमिदानीं प्रयोगविधिविधेयक्रमः मित्यात्मेवैवमविनिशुद्धस्य
 प्रयोगविधिविधानेन अस्यापि स्मृत्यादिभिर्विनियोगादित्यदोषयथा कृतिलिङ्गादिभिर्विनिशुक्ता पदार्थाः प्रयोगविधिना विधीयन्ते
 तथा कृत्यादिभिः क्रमविशेषः ५ पौष्कविशेषः अन्यकर्मश्चरूपानुबन्धाः क्रमस्तद्वशादिचरप्रयोगानुबन्धे इति नहि तात्रीयेरेव सर्व
 विनियोक्तमिति नियमः तानि तु पदार्थसमर्थकमेव मथ्ये तु पांचपिका न्यत्र श्रुत्यादीनि प्रमाणं यदेषामपि तात्रीयेरेव तां तर्जा
 वः शब्दपददर्शयितुं मिति न किंचिदनुपपन्नं तत्रातिशयोक्त्यो नाम यत्र क्रमपरं वचनं तद्विशेषपरं वा यथा धर्गुर्गुपतिदीक्षपि वा
 ब्रह्माणां दीक्षयति रं ह्वाय चार्त्तं गृहीय सवषट्कं प्रथमं नक्षत्रं इति अर्थकमोयं यः प्रयोजनं च न निरणीयते यथा पाकस्य
 या विधापकवाक्येष्टो मंत्रवाक्येष्टो वा यः पदार्थश्चाश्रिते स पावकः यथा प्रयाजादीनामाग्नेयादीनां च अस्मत्प्रयुज्यमा
 नेषु प्रथमेषु सन्निपातिनामाग्नेयानुष्ठाने कर्तव्ये प्रथमं क्रम एव द्वितीयादिष्वपि प्रयोगवचनावगतां गसादित्यावाधायीय
 ते सप्रवृत्तिरूपं यथा प्राजापत्येषु पशुपावकैश्च म एव नियोजनादिष्वपि न च तिस्रस्तु प्रकृतौ नानादेशावगतानां विद्वतां वक्तव्यं
 रा सर्वेषामनुष्ठाने वचनात्कर्मव्यसतियस्य देशानुष्ठीयन्ते तस्य प्रकृत्यवगतस्तु नानाबाधनागंतुतिः क्रमसमाश्रित्येते सर्वे क्रमस्तु न

५५

५५

५५

यथासाधयेत्सहाय्यमानेनपुनश्चसर्वनीयमानेनस्याश्विनयस्तनंतर्यप्रथमंनवाधनेसुख्यक्रमप्रधानक्रमोयोगेद्यपिप्रयोगवचना
वातांगप्रधानमादित्याध्यायार्थमाश्रीयन्नयथासारश्चतोन्नतत्वंवाक्पवादितयाःस्त्रीषुसुदेवतयाःकर्मणोर्यज्यानुवाक्या
क्रमणावगतानुष्ठानक्रमयोरंगेष्वपिप्रधानक्रमएवन्नवतिसर्वेषामवक्रमणांप्रयोगविधिविधयवैसत्यपिमुख्यप्रवृत्तित्रयमाः
ग्रामाण्यमपिप्रयोगविध्यवगतसाहित्यनिमित्तमित्याननविशेषेताप्रयोजनवृत्तेश्चैवमुख्यप्रवृत्तिकोत्रमावित्यत्राहृत्यर्थपा
दम्वानमुख्यप्रवृत्तीनांममवायेपारदोर्बल्यपावपिमंत्रपावाश्रवाक्षणापाठोद्वल्यःचादवाश्रयाश्चरिक्तिसुप्रयोगवचनाश्रया
दुर्बल्यक्रमःतत्राहृत्यर्थास्यांवाधस्यदोर्बल्यत्रयमवाधिवारणानिहितशतार्थयोक्तृनेवविशेषस्तन्नवतियथाश्रत्येवप्रयोजनक
ल्पनात्परिहितिज्ञापयदितिश्रयतन्नतःपाकस्यादृशार्थश्चैतल्येतयमवनविउद्वत्ताहृत्युत्तपागपिमंत्रगताश्रवाक्षणागतस्य
दुर्बल्यमंत्रनकाकतिविशेषस्यादित्यन्तनकासुख्यक्रमस्यप्रवृत्तादुख्यश्रयादित्यत्रदोर्बल्यमुख्यततोपिप्रवृत्तित्रयस्यावृत्ति
नानिधारणासादनेषुप्रानुप्रर्थाप्रवृत्त्यास्यादित्यत्रोदगाधयाश्चप्रयोगवचनाश्रयस्यदुर्बल्यस्तद्वचनादिहृतोस्यादित्यत्र
तंएवंबलाबलवित्तकैःअहृत्यादिनिःसर्पितेनक्रमविशेषेनषणतिशिक्षःप्रयोगःप्रयोगविधिमाविधीयतेननुवउर्थेपिप्रयोग

अन्यायमिति ३

धातुं प्रत्यापतदेवं सत्प्राप्य दिक् सम्यक् विधेयं मुच्यते ततः सोमेन यजेतेत्यादि धातुसोमसाध्यस्यैव सागस्य विधानं तं सोमस्य सोमस्य या
गावशेषोपलक्षणात्मितिराकां प्रत्यवच्छातुं तस्यापि च कति विंशोपापलक्षणानां विधेयत्वात् न किं विंशविधेयं अवशिष्य तत्तानि व्यातिरिक्तमि
ति सुनिश्चितं मन्त्रतवता अथ विशेषणानि संतवन्तः पलक्षणात्तौ यागाश्चोदे विधानं तत्र क्रमोपि समानं अन्यत्र च समवापस्य गार्गी केचन
मविशेषणं ह्येतत्प्रयोगावधिः प्रयोगविधिरिति च दत्ता प्रमुक्तानां क्रमश्चिन्त्यत इति प्रयोगविध्युत्तरं वाचं क्रमनिरूपणं कथं न भवधी
तस्यादिति आप्येव च साधु रित्यादि विधेयं धातुनिरूपितं कर्त्तृविदक्तमित्यादि अस्मिन् पञ्चवत्सोपनिषदि क्रमानां विधीयते कश्चाद्यर्थे धातु
रूपान्दीक्षामित्रस्य विधेयं विधेयः दीक्षाभावो दक्तेनैव सर्वेषां यजमानानां प्राणा मध्यर्ग्यं कर्त्तृत्वेनैव प्राप्नोति स हि क्रमापित्तविधी
यते निविषयमववाकास्यात् अत्राहुः अर्धर्ग्यं विधास्यपि नियम एव तस्यार्थः सत्रं हि यजमानाः प्रकृजितं त्वया चिन्त्येयं यजमानविधानाद
यित्वा वन्निदन्ताः यजमानैश्च सर्वमावर्ज्यं कर्त्तव्यं तत्र यजमानेन विदाद्यर्थं कर्त्तव्यं तदाह्यर्ग्यं पदत्रातयते न चान्यदप्याध्यर्ग्यं वमनुष्य
यमिति नास्ति प्रमाणं एवं च सर्वत्र सर्वेषां कर्त्तृत्वं मानियमना यजमान इत्यर्थे धातु रित्यादि दीक्षामित्राद्विधानात्तानि त्वननं पदं त्वया हि दीक्षा
यामहर्ग्यं कर्त्तृत्वं नियम्यत इति तदिदं मनुजैः यदि चादकनवर्त्तविशेषादीक्षायानां वागम्यते ततो वयं तेनापि न कश्चिदंशो यजेतेतद्वर्त्तना

[illegible]

नयो प्रत्यासत्ता संबंधो निधीयते न स्यात्तावदवस्थायां नावनायाः केवलाया अननुष्येयतया प्रतीतपिसंगतिनैच निष्पद्यते अतिप्रयत्ना
प्राप्तपिबतस्यां न प्रतिपत्तातदेवं पुत्रुषा निरूपयति अस्याश्चावत्र विधायनेन न वित्तव्यं अताया दग्नि रंगे संयुक्ते यं विध्य च यं नृजतेना दिति
प्ररक्षितव्या नचा पुत्रुषार्थं प्रायातदन्वयमरुतिस्मात् पुत्रुषार्थं प्रकृत्य वसाय विशेष सपेक्षमाणा समानपदकृतावर्थं अनुपपत्तार्थ
यो दुर्बलं ध्यपदांतरोक्तमपेक्षतेतत्तर्गवा मोदिवा श्वेततद्धिरो प्रस्य प्रतिपत्तेतत्तत्तत्तावना संगद्यते तद्विंतावकरणा पेक्षासती प्रत्यास
त्रिवशां नावार्थाधिकरणान्यायेन समानपदोपात्तं द्यावर्थं वराणां तथा स्वीकारेति ततः कथं नावापेक्षायां अत्याध्वगानान्यगानीच्छंता
वेन गृह्णतिततः सयं वा विमिश्रानावना विधीयते तदेवं प्रथममेव विध्यन्वयप्रतीतिः पुत्रुषार्थस्य नाव्यवृत्तिं सिध्यतीति प्रतीतस्यापि विध्य
ययस्याश्चात्र सर्वबंधोत्तरात्तावत्मेव निर्वृत्ते रंशान्नामपि विधेयत्वं सिध्यति अतो न कश्चिदोष इति न त्रयस्यादिनेदेन वा उर्विध्यं विधेय
थं प्रयोगविधिरेवैकोनवनेचं प्रकीर्तितः आत्पादिति उपनीते शात्रये पश्चाद्विधिरिति च दत्ता प्रयोगविधिरेवैकोविधिरित्युक्तं नववृत्तिचतुर्वि
धं वतं समावृत्ते उत्पत्तिविधिनमि कोयो द्वितीयविचार्यते। विनियोगविधिश्च न्योय प्रतीये विवित्यते। चतुर्थं पंचमं चैव प्रयोगविधि
विंतनं षष्ठ्याध्यायगावस्तुं धिंकोरं विधिना मिति तस्मादेकविध्य निधानमनुपपन्नमिति उच्यते उत्पत्त्यादित्रयाणां च विध्यन्वयव
अधिकाराविधिस्तत्प्रयोगः ८

अथ च मेव न स्थान् न स्थित्यकार्यमिति बुध्यते सानियोज्यः किंतु यो ममेदं कार्यमिति न च प्रवृत्तिः सिध्येत् न हि कार्यमित्येव कश्चिन्नुच्यते प्रवर्तते
अपि न हि ममेदं कार्यमिति न च प्रवृत्तिः सिध्येत् न हि कार्यमित्येव कश्चिन्नुच्यते प्रवर्तते
न च परि संख्यास्या स्वाधिकाम एव व्यत्यन्तो बुध्यत नान्यत्र इति साक्षात् शब्दा परि संख्यायमाने विवक्ष्यन्तानां बोधस्यानिवार्यत्वमपि
नृयज्ञादौ व्यत्यन्तानां सर्वेषामेव बोधवत्त्वक्षणानियोज्यत्वं सत्त्वात् न तदध्याहारः स्यात् न तस्मात् स्वाधिकामस्य ममेदं कार्यमिति एवं वि
ध्वजो ह्यवत्त्वक्षणानियोज्यत्वमिच्छतामश्नपमस्येवं कार्यमित्येव मेव च नेन प्रतिपादयितव्यमिति वक्तव्यं तथा च कर्तृत्वेन तान्त्रयप्रसंगः यद्य
न्येतस्य मपमेवान्वयः तथापि न कर्तृत्वेनियोज्यत्वसंकरः विषयभेदात् कर्तृत्वं हि नावार्थेनियोगेन नियोज्यत्वमिति न च मुक्तं यतो तत्तावा
र्थव्यतिरेकेण विविक्तकार्यप्रसिद्धं अथापि नियोज्यत्वस्थितौ हितं न एतदधिकरणसिद्धं एतन्नियोज्यान्वयः त्रिपातिरिक्तवाप्यानिधानक
ल्पना बीजं प्रतप्रवृत्ततसिद्धमिति नेविषयभेदादसंकरः शक्यते वदितुं तावदेव तत्तावाद्देव रत्नगामानयेत्यादिषु संतोषनविरक्ति
सत्त्वात्पि देवदत्तादीनां नियोज्यत्वं न स्यात् तस्मात् कार्यप्रतिपत्तिश्च ममेव नियोज्यत्वं शेषयंबवार्त्तमेवेति वाच्यं यस्मिन्नेव शेषशेषिवत्तद
न सत्यं कर्तृनियोज्यते दातिं प्रतिवृत्तौ न तदकार्यं तु गुणात्तादृशोऽपि धापि कर्तृत्वेनियोज्यत्वोपशेषशेषिवत्तमेव देवविशेषतथापि न

[illegible]

२३

विमयेऽकार्यमित्येतादृशे वावगातिस्मादकार्यमेव प्रतिपुन्युपस्य शेषित्वं नियोज्य च शेषित्वं च त्वमित्येवमेव विवेको वेदितव्यः
 एवं संबोधनवित्तिक्रिन्वियोज्य प्रमाणमित्युक्तं अतीव नीचिहरेत्येवमादिद्य नीदादीनां कृतिप्रोत्तिवाक्यार्थवाप्रतिपक्षित्वावाव
 अत्रापि तावन्नियोज्य चान्न आह विध्यर्थे कार्यरूपे स्याद्येविवेन नियोज्यता प्रवर्तनात्स कदेतु प्रवर्तस्य नियोज्यता प्रवर्तनारसो
 ह मित्वं उच्यते मित्येवं विधांतः संवत्स्य मळात्मा विधिरिति नवतां सिद्धांतः सच प्रवर्तनात्पमिव तावना प्रवर्तते प्रवर्तय अनियोज्य
 तत्र चार्थकामराष्ट्र किं आचार्यतावनापेक्षितसमर्पयेत् आहो स्थिर विध्यपेक्षितं नियोज्यं तत्र यथापराधुपपत्रे च रूपापाता नृपन्यत्र
 रूपेणोच्यते नरसिंहश्च न ह्यस्यार्थक्ये कर्मण्यतदर्थं नियोज्य संतवतीति फलं न नियोज्य सिद्धिः सार्थकामस्य चान्य फलं कर्मणि
 नियोज्यतावावगाति नियोज्यविशेषाणां फलं सिद्धिरिति तत्र सार्थकामराष्ट्रस्य पुनरुपवयनं चान्नियोज्य परतैव युक्तेति च्यते वि
 धेरपेक्षितः सत्यं नियोज्यतावनापेक्षितः। अवधारयितुं शक्यं फलं स्पष्टं च नियोज्यता पद्यविषयं चान्नियोज्योपेक्षितः तथापि ना
 सावमुद्येयवगविधारणात्प्रागवधारयितुं शक्यते न हि फलं काममात्रस्य नियोज्यं चकस्य तस्मिन् अनुष्ठानरात्रि युक्तस्य सायातु
 छेयावधारणाधीनं नियोज्यता अंगप्रधानमुक्तावस्थितानुष्ठेया तस्याश्च यथा विहितं तत्र पर्यवधारणं तत्र फलमेव विधिने प्रथ

२३

प्रवर्गमते २

मम योऽप्यथा तद्वानियोज्योपि फलं तु प्रागेवांशान्तरसंबंधास्वगंतुं शक्यत इति तत्परमेव त्वं अत्रानेतस्मिन् त्रंशान्तरं वावधारिते
 सर्वविशिष्टायां तावनायां तत्पक्षकामंतदनुष्ठानसमर्थं पुनर्विधितुं ने आह य आंशान्तरं तावनायां सुगपरेषु पुनर्यो
 गदिति किं नियोज्यान्तरं योऽपि पुनरुपपरं च न कामराष्ट्रस्य किं तु फलं विशेषपरं च मेव तथा हि तिष्ठित एवावगम्यते अस्मिन् अस्मिन् दिव्या
 पारं नियोज्यः सचासो पोर्थे स्पष्टाया रूपा रूपा नीन सचायव्यापार कश्चिन्नियोज्यं शक्यते स एव शोषीयो स्य नाव्यं फलं विशेषं तां कुं
 अतिलक्षणीत्यवधाने फलं विशेषमात्रे चान्तात तत्परं च मेव सार्थकामराष्ट्रस्य नवतित्तोर्कं नियोज्यं च न सार्थकमतिवधत्तय
 र उत शोषितेति विंतायामावगावगमनियोज्यपरिच्छागेन शक्यप्रतिपक्षितोषिष्टप्रतिपादनमेव वर्तनं हि नियोज्यवधेति च
 तस्मिन् विशिष्टस्य अनुष्ठानोपयोगिनी सान्द्रं विच्छेदयोगिनी अमनुष्या नुच ह्यविच्छेदात् अशक्यता मनधिकारो राजस्य इति शः
 नस्ति तत्राज्ञाव्यमधिकारान्तःपातित छेदरूपधिवाररूप शोषिताननुप्रवर्गात् शक्यत एतां गतिरूपान्तरं पुनरुद्धाव शोषितं निर
 प्यतु मिति शोषितेन वस्त्रं कामस्यान्तरं सय फलं विशेषपतिपक्षितस्मात्तथा हि फलं नोच्यते तस्माद्यनं कर्मणि पुनरुप
 स्य सिद्धे विचार इति तद्विशेषनिष्पन्नामाश्च्यंतं प्रधानं चक्य सर्वेषामेव विशेषणाधिकारावगमात् तदनुसारतां गानी विनियो

२३

दि

गयोपधकोतिकर्तृसतयुपदिशितधयाध्वसंस्तमांसानामवधानेवधारितोऽनुवेणावधनीत्येतसामर्थ्याद्विद्वानाचारं तथा धार्मिका
 यथाश्नसर्वेषामधिकारवधारितसत्यंगविधयसमर्थगोचरानवन्तितस्मात्त्रिगारीनामप्यधिकारइत्यत्रेतिधीयतेनित्यवदंगाना
 मन्वयावगमात्प्रसादकचैर्नैतद्वाप्यसंगोऽप्यंगोपनस्येवफलसाधनचैर्नान्याह्रास्यन्त्येवकार्यविदाकोपकारजनकयादंगा
 नांभीहियवधिवार्यसतियेनकनविदंगेनापिपुत्रं प्रधानं फलसाधनस्यात्रमेवंवाचनस्यकार्यमात्रविकल्पस्तुकिंतहिनिर्णय
 णामेकोपकारसाधनचैर्नसमिदादीनामेककार्यचंपरस्परनिर्णयः समिदादिविधितिः दधगवावांतराध्वस्युपकारपाक
 ल्यनानुपयाह माप्यकारनवयसमिसंबंधनक्रियततत्रनूनपासंबंधनेतिनमुसर्वेरेगरेकोपकारक्रियतइतिदर्शनाच्चधमु २४
 पकारनेदान्यपामः सत्यमेकउपकारेनउतत्रनेरपेक्ष्ययदिहिपूर्वप्रसिद्धमुपकारमुदिरपतसाधनचैर्नसमिदादयोविधीय
 तः रइतेसर्वेषांनेरपेक्ष्यतातसाधनचैर्नगमाविकल्पः स्यान्नचैतदस्तितावर्थ्यमात्रेयांगेप्रधानाचितेशुप्रश्नादुपकार
 कल्पनादितिप्रामेयापपाहितेनासदोषदुष्टविकल्पपरिहाराथसमुद्दितांगविशिष्टतावनाविधानासहेवसर्वेषामेकोप
 कारसाधनचैर्नगमादीनामिवफलसाधनचैर्नसमिदादीनामवगम्यतेतनयत्रेकार्थनतत्रनेरपेक्ष्यत्रनेरपेक्ष्यनतत्र

नि यो गं प्रतिनिगो ज्यै स्वरो विनामस्य सर्व प्रधानात्तथा हनियोगात्पि हो सर्व तदनुपुत्ता मिति केनेष्यत इति किंत हि कृतिप्रतिरोपि
 येनियोज्य चैतांच प्रतिशेषवैक र्वमितिनेनात्मार्थकृतिव्याप्यकार्यं च ध्यमानो नियोज्य च त्वन्यतेन उकार्यमेवात्मार्थनेन स्वर्गवा
 मायतेनेत्यस्यकार्यः यागावच्छिन्नं धार्मिकामार्थकृतिव्याप्यकार्यमित्यर्थः तेनकार्यं प्रत्यक्षतयोः कर्तृनियोज्ययोरोषत्रेस्येवहति
 प्रतिशेषशेषितेदाचलंकरइतिप्रतिरोपिवैक र्वमितिनेनात्मार्थकृतिव्याप्यकार्यमित्यर्थः तेनकार्यं प्रत्यक्षतयोः कर्तृनियोज्ययोरोषत्रेस्येवहति
 वेदिदंनखलुनियोगशेषतानिधानतएवावगम्यमानाकृतिः पुत्रुषशेषतावमनुनविनुमर्हतिअन्वार्थस्यान्यार्थवानवकल्प
 नाशयदित्तावत्रकार्यं पुत्रुषस्यशेषातवइतत्तद्वद्वारेणकृतेरपि संस्काराणांमिवकारकधारेणापूर्वशेषतापुत्रुषशेषवैक र्वमिति
 नान्यपधानं न सत्यपि नियोगस्यापुत्रुषार्थत्रेफलस्यतरेष्वस्तस्यपि विद्वैक र्वमितिनेनात्मार्थकृतिव्याप्यकार्यमित्यर्थः तेनकार्यं प्रत्यक्षतयोः कर्तृनियोज्ययोरोषत्रेस्येवहति
 नविष्यतीतिवाचात्रनिमित्तिकनिषेधाधिकारयोः नहितचक्रांतरमक्षियद्वारेणकृतेः पुत्रुषशेषतातवइत्यक्षिप्ततत्रापिनिमित्त
 वानुनिषिध्यमानत्रिष्वेवतद्वानियोज्य सकथमात्मार्थकृतिव्याप्यकार्यं जानीयावत्तस्मान्नियोगरूपस्येवकार्यस्यपुत्रुषार्थत्रिम
 र्जयोपपद्यं पुत्रुषवैक र्वमितिनेनात्मार्थकृतिव्याप्यकार्यमित्यर्थः तेनकार्यं प्रत्यक्षतयोः कर्तृनियोज्ययोरोषत्रेस्येवहति

नतत्रापि सप्रमादिषु सविशेषावित्यनेतत्तत्र तावदुपोऽद्यात्तत्रेन व्यवहाराय मर्णां प्रतिपाद्यनेन स्यात्तद्विदेशाविचारकमव्ययः नान्यथेति
तत्र दर्शनामासादिप्रकरणपठिताः प्रयानादयः सर्वथा गृह्योपदेशनसंबन्धं लभन्ते वा विशेषाः सर्वेष्वप्यपेक्षानिहिताः कथमिति न
र्तव्यता हि वारणास्यानुयाहिता तेनैव संबन्धुमर्हन्ति न्यतद्विधीयमानं फलं प्रतीतिर्न कर्तव्येन संभर्तुं शक्नोते वेदप्रापनेः तस्माद्वागे पक्षे
निविहितस्य नुमितेन वाक्येन यागमन्त्राद्यमाविधीयते ततश्चाविशेषाः सर्वेष्वप्यपेक्षा विहितान्तर्गतानुप्रकरणान्ता नुमितेन वाक्ये
न प्रकृतस्यैव यागस्यानुवादात्कथं पारिस्वर्ग्ये पक्षे प्रकरणान्ता नानुमानादपि यजिषाथैव प्रधानानुवादकस्य परिकल्पना ते
नैव पूर्वोक्तया सर्वथा गानासनुवादात्तद्विधीयमानस्य विषयो प्रणोसं तवा सर्वार्थार्थमा इति पूर्वपक्षः सिद्धः
तस्मात्तावनेव प्रत्ययार्थः करणविकर्तव्यताविशिष्टा विधीयते तस्याश्च सक्तव्यरूपेणाप्रवृत्ता शोभता इति नैव स्यात्तत्रैकस्यापि
निकर्तव्यताविशिष्टायामन्यस्याऽन्तस्त्रयापि विधीयमानैव हि तावता त्रितिरंशोरप्येकस्यासंबन्धेनैव मननेनैव ज्ञेय इति तस्या
उविशिष्टाया विहिताया पश्चादनुगायेनैव यनीनाथेनांगानां परस्परसंबन्धः यथा नैव एकतावनया पात्रास्त्रयोप्येवाः परस्पर उपकारा
पकाराश्च पश्चादनुगतं तत्रैव त्रितिरंशोरपि करणानुयाहिण्येति कर्तव्यतानयापिन तनसादासंबन्धेनैव हि तवती कृत्या गतिरिति किंचि

[illegible]

दयिभक्तिः

अनुसूच्य ज्ञान विधाने

[illegible]

किमंगप्रधानार्थः स्वबंध उतकाकार्यदत्तत्वेन बंधविद्यासंज्ञाति तथार्थः अंगप्रयोगेन स्वबंधविचारस्य वाक्यतत्त्वज्ञातत्वात् सोऽतिशयादिति
विद्येति पूर्वमेव विचार्यान्निवयनादीनां सौशमण्यादीनां वक्ष्यकृत्कार्यतया नान्योन्यांगां गित्वा स्वतंत्रवतीति सौशमण्यादेरुक्तपात्र
यत्ताधनतस्काको विधीयत इत्याशेषानयोर्विक्रयपोशयनादिप्रवृत्तगतेतया तत्त्वकरणे प्रसिद्धसौशमण्यादेरविधानायोगाद्गच्छ
सौशमण्यादिकमोदरोनानुपादेयकाजविधानायोगाच्चाग्निययनाधनरत्नाकृतदंगतया प्रसिद्धसौशमण्यादिविषयाजिन्नेसत्रामयंकर्म
तरविधीयते निश्चिततदपि प्रयुक्तपयोगीत्यर्थः दर्शप्रार्णमासयोरिति दर्शप्रार्णमासान्वादिद्वा समेन युजेतेत्यत्राप्यनेनैव न्यायेन दर्शप्र
र्णमासानंतरकाले तदंगतया सौमाविधीयत इत्याशेषां स्ववाक्यस्य ज्योतिषमभकरणगततया तदंगतया विधानायोगात्तत्रसामय्या
यस्यैतिहितवाच्यमिति हितोदरोनानुपादेयस्यापि कालस्याविधानस्तत्तवादर्शान्तरकाकसामय्यावतया विधीयत इति सांख्यिकतदपि लक्ष्य
तासांगतमेव तथैवैधानोद्देशादशकपाठानि विप्रेत्युक्तं ज्ञात इति युज्यते न निमित्तविधि विधाययस्मिन्नातरतामिषि विवर्पातिसप्रतएव
तेजस्यैवावदं प्रियावीपशुमानुतवतीति विहितमन्त्रादिप्रकृतिपुत्रेवोतपुत्रस्य त्रि विवाधन्यागतफलसाधनस्यानुष्ठानायोगात्
शास्त्रफलप्रयोक्त्रीति न्यायेनेति कर्तुः प्रियुर्वेकनमित्याशेषां यस्मिन् ज्ञाते निवर्पातिसप्रतोऽवतीति युज्यते तत्फलस्य वाक्यावृ
प्रतिपन्नयाच्यपुत्रफलस्यापि पित्रुरिष्टत्वेन तदर्थमनुष्ठानस्तथाच्यपुत्रस्यैव फलमित्यादि किमपि पित्रिष्टपुत्रजन्मोत्तरकाकसं
वकृतव्योतकृतज्ञातकमणीति विवाधने निमित्तकस्य निमित्तज्ञानेन तयान्तिज्ज्ञानोत्तरकाकमेव तयाशेषां नपुनपातस्य ज्ञातकमोत्र

सार्धः प्राप्यते तथापि तेनामशादृतया मिथः संबन्धानाच्चादृश्वेत्तौ वतादर्थान्वयार्त्तकप्रद्वाराणां मणितकल्पनया स्यादेवानुष्ठा
नयद्युक्ततेनाचरपभाक्काकारसाधनचुंगानां ततोपकारसाधनचनकल्पयितव्यमिति प्रकृतो तद्विषयमुपकारकल्पना
अपेक्षितवारप्रधानस्य ह्युपकारोपेक्षितः तेन प्रकृतो रोषाणां तज्जनकचकल्पाने विवृतो च लुप्तार्थांगजाते जनितेनेवोपकारे
तत्प्रधानस्य नेराकांस्यान्नाश्रयकारकचपरिकल्पनं लुप्तार्थानामपीति नेतस्मात्स्यधनुपकारकाणामंगद्ये सत्येव प्रधा
नापेक्षानिबन्धनं तज्जनकचपरिकल्पनं तस्मिन् प्रकृतोपकारासु विवृतिषु तदपेक्षाऽनावादप्रवर्गाणामपि आमन
हमादीनामवघातवशज्जनकचपरिकल्पना रुच्यतावादन्युपकारकचेनानुष्ठानं न सिध्येत् अथ तेषां च यनानर्थक्य
तयादृश्वानेवोदकस्य नुनानर्थक्यमसंगतरेषां पिबितार्थं चादित्कथातेन दृष्टुं कृञ्जत्राप्यानर्थक्या नूनं किमसर्वपदार्थसा
धारणा उपकारशब्दोऽर्थार्थपदार्थप्राप्तिरिति मता पुनरपि शास्त्राणां वपदार्थानां विधेरिष्टत्वात् तेषां च सामान्यरूपानां वात्ये
सकमतिदेशादवघातस्यापि शास्त्रमननुष्ठानेन नर्थक्यस्यास्तनस्य स्यात् नतिवेशोवानुष्ठानेनानान्यागतिरिति किं तका
ममनर्थक्यं न वतुनेतावतानवगतोर्थः शक्यः कल्पयितुं न स्यत्र किं हि उपकारजनकचप्रमाणासन्निनये गयानुपपत्तिरवप्रमा
णमलनुपकारिताश्च न वतिमन्तस्मिन् प्रकृतितद्वचनाऽन्यथापकारकचनसंनवतिथोपकारकचनार्थत्वात् न स

नवतिनमादननुष्ठानमितिचेरतदुक्तोत्ररं प्रकृतिवरंगवमवघातस्यक्षमलेषुविदधद्वनमपपाणंस्याधितिक्वशास्यबाधेऊशानाम
 लुप्रार्थनांकिमित्यननुष्ठानप्रत्याप्तानादितितेनतेनाप्यंगाननचलोपास्तेनाबाधितांगनाचयाःऊशारायाविकल्पनसुष्ठानंए
 काथ्यास्यानबाधनचक्रुष्यवक्योनुपदेशातिदेशायाकथंविक्त्यःकिंवापदेशेनातिदेशाबाधयतांअसितितेनननुष्ठानानामंग
 वमहितप्रमाणस्यातिदेशस्यबाधितत्वाअप्रधानातिदेशस्यबाधनापि विकल्पःअथैकमुच्यतेसापिनएकाथ्यात्रैकथंननुष्ठानं
 गवनेनानुपसंग्रहदननुष्ठानमितिचेदेवनमुक्तमंगवाबाधादितिब्रूमःनस्वल्पगननयोनुपकारसाधनयोऊशारायोविशेषप्रती
 तिःयेनछिन्नीयस्यामित्रशरश्रुकापुत्रुषस्यध्वज्यावगतांगनावनानंदुपपत्त्यर्थंदृष्टमदृष्टंवाप्रयोजनंपरिकल्पप्रकृताविवविकृता
 ३३ वापिचक्रुष्यवदन्तीत्यादीनांप्रयोगान्नाननुष्ठानकृत्वाबाधसिद्धिदशपाधाधिकरणबाधश्चकार्यनिरपेक्षाणांप्राप्तोपप ३३
 ज्यतेस्वेवतदोषपरिहरार्थंछिन्नीयंपश्यमवर्तयत्रयाकार्यधारेणोवांगानांप्राप्तिःनस्वतंत्राणामितिप्रयादेननतद्विद्वत्कलेधवरं
 तःप्राप्तंननुष्ठानात्तावात्रुपउदियस्यधातंनप्राप्तेननुष्ठानेनैवधारेणप्रविशतीतिउत्तरतनुनाखलुआर्द्रविधेरनुष्ठानोत्तरी
 अपमस्त्रिविशेषत्राणांप्रत्यभवचनंप्रमाणासिद्धेरुपापनुमानसितिनामविशेषप्रत्यक्षणाप्यनुमानस्यबाधितत्वाप्रमा
 णापोहिशब्दव्यवहृत्यान्त्यांअन्यतरस्यप्रमेयापकारान्मिथ्याचंप्रमेयानपलभ्युदयारूपधर्माज्जायस्यनचाविशेषा

दविशिष्टकार्यनिमित्तमनुष्ठानं विविर्हि साधनप्रसाधनेन नुमानमाप्तिपति साधनं च यद्यपि कुशलायोरंगत्राविशेषमनु
रसंनतत्वाविशिष्टमिति नानुष्ठानाशेषकश्चित्रविशेषः तस्मादुनयस्याप्यनुष्ठानान्नास्त्यननुष्ठानकटाणां बाधः तथा नाप्यंशुणी
तद्वत्प्रतिषेधप्रसूविकल्पमन्वप्यतत्परिहायापपर्युदासस्त्वोदकस्याश्रितयद्युच्येत अनारम्भविधेः सामान्यमोक्षेणा
तद्वत्प्रतिषेधप्रसूदासोक्तिस्तित्तिदेशस्य तिव्रधत्तहिप्रयोगप्रदेशग्रहणं न्यायविरोधादनादरणीयमिति चेत् अत्रान्यमह
मोहसमाश्रयणं तवतयदोत्पीयमज्ञानमपाचारोपपत्तेन ह्यंगत्रापलोधेस्त्यप्रदिष्टमतिदिष्टमित्यनेन कश्चिद्विशेषवत्
हं यद्विधानपह्नयोरपि त्रमेययोरिदं प्रबलप्रमितमिदं दुर्बलप्रमितमित्यनेन विशेषणानुष्ठानाननुष्ठानेन च तत्सतो
राधकिसम्यक्ज्ञानप्रपन्नारादनुमिमानानुमितं हि वाचावार्थी द्वास्तु मुप्रधावेत्तथा यत्तद्व्ययज्ञामहं करोतीत्यस्य
मान्यविधेन नित्याज्ञेयुष्यज्ञामहं करोतीत्यतो विशेषप्रतिषेधादाहवनीयव्याख्येवेति विशेषास्त्रात्यदविधायिनोर्ध्वक्या
प्रतिषेधेस्त्यननुष्ठानेयज्ञामहं स्यानुयाज्ञेयुशक्तेव नुमित्यनर्थक्यं युदासप्रतिपादनं स्यात्तस्मान्न कथं विदुषि प्राप्ते वा
धेस्त्यननुष्ठानेन संचतीति प्राप्तिरवबाधितव्यायत्वे वं सति प्राप्तिबाधनमनुपपन्नं तोत्रीयद्वारा मिक्योरविशेषादिति तत्र
निशीयते साधारणस्य शास्त्रस्य विशेषविषयादिना। सकोचकृत्प्रत्यक्षप्राप्तबाधोतिधीयता कथं स्पष्टा स्मृत्यनुकूलं

२४

यत्रिभुधनेनैव निवर्तते न नृपेन शीघ्रेण फलदा प्रसादप्रवाधं तमुक्ता इति यत्र नृपस्यैव शास्त्रस्य सामान्यदोषेण वि
शेषानुपसर्गः। कश्चिद्विशेषविषयादिना प्राप्तिरपो घनेतव प्राप्तिबाधो यथा प्राक्तनवेदतसामान्यविशेषनित्यनेमिति
कचत्रयं पुनरुपार्थपो वीपयत्प्रचतयस्य सावकाशानिववकाशांगप्रधानमहमबाधप्रप्राक्तनादिधमनिप्रातिस्थिकेन
त्वरूपेण बोद्धेति कुतो प्राप्यते इदं निवृत्तवर्गमिति कथं तर्ह्यथा प्रकृत्या वा कार्यसाधितं तथा विस्तृत्यापीति तथा
नावश्यते रचयद्वाप्येकाशा संलब्धमाने स्यात्संपादयितुं वा न्यमनान्यथेति तेषां तत्साधनत्वेन सामान्यरूपेण प्राप्तिरवि
शेषेण प्रतीयमाने यं प्रतीतिरविशेषेणापत्ता तासती पश्चात्तत्परार्थनिरूपणावसरहं त्यादेस्तथासाधनमोवा सत्तवप
रीतिवचनया ज्ञाती क्रियते न च नानाशास्त्रस्यापामापयंतस्य विषयविशेषमात्रपरिहृत्य नादृष्टादादृशनिनदिसा ३४
मान्यमात्रावचनानां सर्वविषयत्रहितास्त्रस्य चोत्पावगम्यते न दर्शनाद्युनायमस्य विषयो न्यविषयमेव उक्तास्त्रसामा
न्यमात्रावचनादोषा एतद्विषयं नानात्वात्पुनरिति मन्यते तेनार्थलोपायत्यान्तानात्रप्रतिषेधाच्चोदकसंकोचः
तथाहवनीयविद्यापितसामान्यशास्त्रस्यापदविधापिना विशेषशास्त्रेण होमांतरविषयत्रकल्पनं पाचदस्य नित्य
स्याविशेषविहितस्यैव विषयकत्वात् नैमिषिकेन साधवश्येन वगांतिरविषयत्रसाधनद्वयस्यापि कचत्रयं पुन

३५
 धायाः पूर्ववाधेनेने हिष्य पर्वविधानं प्रधानं वाचा विरोध विषयं न त तित देवं सर्वत्र विद्यमानस्यापकस्य शास्त्रस्याधिबोधेन प्रापकचे प्राप्ते
 धाविद्विशेषे प्रापकचेपबाधेदः सप्राप्तबाधः युत्र उक्त्यनीयस्याल्लङ्घ्यात्मकस्य शास्त्रस्य कल्पनानिमुखस्य शीघ्रता शास्त्रात्तद्विष
 यापहाराकृत्यानामृद्धं निवृत्त्यतः विरोधः क्रियते तत्रा प्राप्तिबाधः यथा अतिरिगादिषु नये चोपपत्तिश्च तदतिशयस्य सक्षिप्यप्राप्त
 स्पेष्टाणां पत्युपपत्तिश्च तद्व्यनेन बाधः स्यान्न हि लिङ्गमस्त्वस्तु तत्र प्रमाणात्तत्कल्पितेन उक्तितरे प्रमाणात्तच्च व्युत्पन्नाया मपि न त
 न्मात्रं प्रमाणां किं तु संप्रदायां साक्षनाथं तत्र माणां अतिरिक्त्यनेना वान्यत्र नियोगेन प्रत्यक्षं तति अति तेन प्रत्यक्षेणा शास्त्राणां सा
 कांक्ष संवत्सिं पारिक्लप्य अति विषयं संप्रदायां पत्यो पछाते विनिमुज्यं संप्रतिराकां क्षीकृत्वा न कल्पना मृद्वन्ताकां क्षाक्षि कृते
 तिनतदधीनात्मकानां कृतिनुमज्जितुं समते एतस्य वाप्यप्राप्तबाधो ह लभ्यः तदुपपन्नः प्राप्ता प्राप्तिबाधविवेक प्रत्यक्षे कदेशि म
 तएव प्राप्तिबाधानुपपत्तिः न हितव्यं विप्रसंबाध्यते अंगं च प्राप्तिं न बाध्यते यच्च नुष्ठानं बाध्यते न तत्रा समिति न प्राप्तिबाध संनूवः
 तस्माद्यथोक्तमेव ज्ञायः यत्तु केचन प्राप्तिबाधो न केचिद्विदुर्जयितुं मर्हतीति सत्यमयमेवास्पद्यतावः स प्रवलेन हनुना बाध्यते सा
 मान्यशास्त्रमिव विशेषशास्त्रेणा तद्वर्जवचनादप्राप्तिर्नोदकार्थका स्यादित्यपि स्थिना च तएव कृतिपय विषय च मां शं कप निराकृत
 मिति वेदितव्यं यद्यपि वाच नकारण दोषेणा विध्यं चेत्ता मान्यशास्त्रस्योपपत्तिश्च यितुं वाक्यते तथा पिबाधकेन प्रत्यक्षांतरात्तदुपपन्न

तं तवतिद्वयमपि हितु पक अताचे नोक्तं यत्पुष्टं एकराणं यत्र च मिथ्येति प्रत्ययः स एवासमीचीन इति तत्र वैदिके सुप्राप्तबाधेषु संनवा
 र्वाधकप्रत्यपरवतदुपलक्षणं नकारण दोषज्ञानमसंभवा रंभाह्वयनुकाराणां कृतानं द्वितीयमुपलक्षणं मुक्तं तल्लोच विषयवा
 न्नवेदे संभवतीति नोपपत्त्यमिति कथं पुनरुदुष्टं नकारणं मिथ्या ज्ञानं न्यतन विज्ञाधकेन मिथ्या ज्ञानं जायते ज्ञानस्य मिथ्यास
 तस्त्वममोक्षापयति तज्ज्ञानमुकारण दोषादेव सत्यमेव मेत एव अत्राधिकारण दोषो विद्यत एव यद्यप्येनोपपत्त्येव दस्य धनि
 गतः कश्चिदोषो न विद्यते तथापि प्रतिपत्तरे व सामान्यापहृतवुद्धिश्चात्र अपवादातिरूपणान्यायात्ता सैन्यः भाषाततो मिथ्याज्ञानं
 जायते अतएव सम्पकन्याय निरूपणार्थं धीमांसा गार्थमर्थवत्तत्तत्र मिथ्या ज्ञानं बाधो प्राप्तिं गुत्यव शंता दिवत्तिरूपपि
 यावपद्विबाधवैकोपे उदाणीयव मिथ्या चस्या निहितमिति सर्वमवदातं न सि हंयदेव मिति निश्चितं ज्ञानं कारणातरा मिथ्या
 तिकल्प्यते नास्ति नुप्राथानं सोदकवयनं तु प्रप्राकृत प्रयोजनं न चोदक शोदयतीत्यादिना ध्यातिना शादपि तु नावपे शोपस्था
 दिति अत्राविनाशा इत्युपार्थप्रत्यास्तान् प्रातिविहन्ता गेन पथोदकस्य समुत्पादनं कृमकादिषु हंत्या देरनं गवतया विविधानि
 यमाहृति हि कृति यमान्तरूपतः तत्रे तस्या रयद्यपि कृमल हंतिर्दृष्टार्थेन प्राप्यते तथापि नियमोदपसि ह्येकं न प्राप्यते तित
 च न तस्या ज्ञानेन वा इव त कल्प्यते अवधाते न वनिष्यमाना स्य दुका अत्र वंसाधयंतीति नये वमिह संनवतीति अप्रयोजनवा

३९

शोयत्रदनुवादेनस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 लोकाव्यातंतस्यापिनियमेनाप्राप्तअवधानेनापिविनिर्वाहस्तथाश्रुतीनिर्वातेनदेवाकंसःप्रथमंतावतागडाशोविनिर्मुक्तततस्त
 स्यपथान्कथंविदुपादानेप्राप्तप्रपाणाविधिवशात्प्रकृत्यपादानेनस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 तरप्रकृतिविषयस्यास्यनवावहिततंडुल्यदासेननवावहितनीचारादिव्यदासेनवजीर्योविधीयंततस्त्रेकथंविदुपादानेनस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 आयाप्रवधातपेपणादिविधानंतंडुल्यदासेननवावहितनीचारादिव्यदासेनवजीर्योविधीयंततस्त्रेकथंविदुपादानेनस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 निनत्रिपित्तोक्तसिद्धावययिनिर्वातीयकावरकादिवर्जमुपाधेयायत्रवृत्तशशेषविश्रपणेनार्थचनुधानामंडनावृक्षयक्र
 यवावादिषुतत्रनवत्येवजीर्योविधीयमावधानादयथासंस्कारावृत्तिरक्षममिदनापरननाष्यवात्रिकपरिवयोपवित्तवलोचन
 संस्कारःविदुपादानेनस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 निवृत्तस्यस्ययंतर्कनालिषीयतेक्षयमेवावहृत्प्राप्तानोनावस्तान्गृह्णातीतिनानिर्मुक्तनादिस्योविउषीकरणापंस्वाहृत्तेनपेष
 मर्थलोपाध्यायान्वेदुतानीप्राक्तकायापत्रिस्त्यानाआमनसमादीनामस्यपथानिधानान्अपेयत्रादशमधितित्ति॥॥॥
 इतिपारातंकायाभोगानिपयचुर्थपदः॥॥॥एकादशोउपयोगपरिमाणंतंवावावादिवापवित्तवलोचन
 ३९

उक्तं १५४४ पत्रे अंश ५५ ॥ २९

मातापुत्रानंयथावेयादिषुप्रयाजादीनांतत्रप्रथमंतावदातेयादीनांप्रकृतैत्रवंप्रतिपाद्यतेविदुर्वाप्रार्त्तामासास्याश्चर्गकामोयजेनेये
 तत्रकथमायेयादीनांतत्रमुतदृथगितिदिमन्योन्यनिर्पेक्षाणांप्रकृत्याधनचुतसुहितानामित्यर्थयत्रत्रताष्यकारेणमुपपरवा
 दिनिर्वाकरणाकृतंवापराष्टस्यतद्विहासप्रितमपिष्वविवासेपोद्यातवेनतावाथाधिकरणोपोद्यातनूतप्रतिपदधिकरणवृक्षमि
 त्वेदितव्यानिमित्तपरचेउपयोगपुत्रेषुअतेरित्यत्रप्रसंगास्तत्रकारेणोवनिराकृतंइरुमाष्यकारेणस्मारितंइदमुपपरवादिनि
 राकरणांश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 मायाक्षितवृक्षफलमेवानेनप्रतिपाद्यतइतिमुक्तंउपपरवादिनिर्वाकरणांश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 र्यस्यकथानपक्षत्रातदवेक्षितानियोज्यएवश्चर्गकापादिशस्त्रप्रतिपाद्यतइतियेमन्यतेनेषांपुत्रेषुपरवनिर्वाकरणांश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 नेतकथंनवमवनिर्वाक्रियतेनउपुपस्ययवृक्ष्यादिनापुत्रेषुपरवनिर्वाकरणांश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 तेजगताध्वंथाहिस्यध्वंथाध्वंतिवाध्वनयदिनियोज्यपरवश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 पुत्रेषुपरवनिर्वाक्रियतेनउपुपस्ययवृक्ष्यादिनापुत्रेषुपरवनिर्वाकरणांश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क
 तिश्चर्गकामाधिकरणस्याप्यपोद्यातवातनूतवेवास्मान्निरनागतवृक्षणवप्रवृत्तिनिमित्तपरवमप्यनोकोक्षितवृद्धिदुर्क

२६

२६

पोरनसतिविशेषलोकादिनिशस्यनियोज्यस्यसिद्धिरवकल्पनेअसिद्धेनवचथंनियोःसाध्येततेनतसिद्धिसंगीतुर्वनावरणमेव
 पठविषयाशामनानादिशेषामस्यपेनव्यासावसिद्ध्याचोत्येवपरस्त्रीकाप्रापयितुंअयदिनिवन्निमित्तयेनेवनिषेधमवधेनु
 एवंयसनिनोवावाग्निसिद्ध्याकार्यनिधानंनिउअनेरुद्योयितुंस्तवत्विकामयुनावुवाधोनमुक्तवृत्तिरेतन्नश्रुतिप्रवल्याततत्रेतस्याउप
 धयिनिमित्तयेनेवकामान्यफलंनवन्नित्रथापिपेक्षयेनेवविशेषणत्रमंतीकनुमुक्तंताममाद्येतावान्शान्कामनाहिद्यतावेनएव
 काम्यसामकाम्यमानप्रधानादिमित्तयेयसतितयाद्यानोहीयतेतिपक्षपरचमेवमुक्तमितिउक्तनेर्निगाधकीयद्योक्तामनीम
 नावीहिलान्तस्यचनिमित्तपरचेवाधुपक्षपरचेतिअनेर्वाधुसाहित्योनेक्रियाएवकार्यानिधापियेनधगतितितनुत्रायपुत्रं
 रयेसत्येयंतिनेतयास्याउतत्रनिगानुग्रहत्वात्तित्वाधिविवाहपरचमन्यपेयताउतअत्यनुसारतोनिगबाधननिमित्तपरचमिति
 लददेश्यनुग्रहेत्यायःपक्षपरचेहितस्यकालान्तरमाविवासाधनचंभागाभंगुरस्यकर्मणःसाधनसंनचतितनयपक्षप्रवक्ष्यामि
 त्स्यप्रवक्ष्यामिपरमाप्रवक्ष्यामिपक्षपरचेहितस्यकालान्तरमाविवासाधनचंभागाभंगुरस्यकर्मणःसाधनसंनचतितनयपक्षप्रवक्ष्यामि
 रयायोगारोहोपापापारोहोपपक्षसाधनचनिर्वाहकवाच्यप्रत्यक्षोपायिकान्यस्यसाधनचंभागाभंगुरस्यकर्मणःसाधनसंनचतितनयपक्षप्रवक्ष्यामि
 अनुनचस्यवाच्यसाधनचंभागाभंगुरस्यकर्मणःसाधनसंनचतितनयपक्षप्रवक्ष्यामि

४३१

५/१६६११२५५

तपपादानेनसंपादयितवामितिधद्युत्तात्रिवाक्यादीनेयःप्राप्तःअष्टाक्षपालेनयजतेतस्योनयथाप्युपपत्तेतथापिकृपाकेषुअपय
 तीतिवचनान्तान्येनअमितंरुक्तातीतिस्त्रयंकरंकरमेवास्यविधेयंस्वमन्युत्तात्रिवाक्यासामर्थ्यसिंहकपालान्युत्तात्रिवाक्यासि
 दानिअपणामपिसामर्थ्यान्ताअमितस्यपुराणारात्रमन्त्रिअमितप्रत्यविशेषयनत्राउरुगोशरावेवदीनांशानांतस्ययं
 कर्तृतेवात्रविधेयापथादुनागवान्ताम्यकारकपालेमुअपयतीतिवचनान्तान्येनअमितंरुक्तातीतिस्त्रयंकरंकरमेवास्यविधेयं
 ज्ञातिनस्यथास्ययंअपयितुंरात्रेनएवंहिप्रकृतिद्वयोपादानेप्राप्तकिमतंयंकिंपेवद्वयमुपादेयमित्याकांसायात्रीसि
 धनसउषजातिविशेषवाविनातत्रियमातिष्ठतदुत्तावस्तुयोनीवारादीनांयनिहृत्त्रियदिचेतेनेवशास्त्रेणाप्रकृतिमुपादाय
 हविःसंपादनीयंतत्रवत्रीदिनिरितिविधीयतेतदागोएवंपाकेषुअपयतीतिविधेरानर्थक्यंसासत्यांगतावेतज्ञान्यायतेतयत्र
 अपणान्तत्रतस्यस्ययंकरंकरमेवास्यविधेयंस्वमन्युत्तात्रिवाक्यासामर्थ्यसिंहकपालान्युत्तात्रिवाक्यासि
 निवन्नित्रेतस्मिन्तत्रस्ययंकरंकरमेवास्यविधेयंस्वमन्युत्तात्रिवाक्यासामर्थ्यसिंहकपालान्युत्तात्रिवाक्यासि
 नवःनववधातसामर्थ्यात्तदुत्तावस्तुयोनीवारादीनांयनिहृत्त्रियदिचेतेनेवशास्त्रेणाप्रकृतिमुपादाय
 अत्रापयतीतिहृत्त्रियदिचेतेनेवशास्त्रेणाप्रकृतिमुपादाय